

Relatorio

A POLÍTICA LINGÜÍSTICA DO ESTADO

Emili Boix-Fuster

Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓN

En España está pendente o tema da acomodación do pluralismo nacional, cultural e lingüístico internos. Lembremos que a descentralización española é bastante limitada: a única cita do federalismo na Constitución española é para prohibilo. A continuación, presentaremos un balance tanto das ideoloxías lingüísticas en España como do desenvolvemento plurilingüe do marco político español. Empezarei cunha cita que enmarcará a miña intervención: «Rien ne marque d'avantage la grandeur d'un Empire, que la multitude des nations et langues qu'il embrasse» (Leibniz, en *Projet de lettre à Lefort le Jeune*).

Mediante esta cita, quixera facer fincapé en que é posible conciliar o desenvolvemento económico e social co recoñecemento equitativo e xusto do plurilingüismo dos cidadáns, como o demostran os casos suízo, finlandés ou canadense.

Na miña exposición presentarei en primeiro lugar o panorama do multilingüismo español; logo lembrarei o marco legal actual deste plurilingüismo; en terceiro lugar, explicarei con certo detalle as dúas principais posicións diante do multilingüismo español: a hexemonía do español como lingua común ou a igualdade radical entre todas as linguas españolas; finalmente, reivindicarei a extraterritorialidade para as linguas non castelás.

UN BREVE PANORAMA DO MULTILINGÜISMO ESPAÑOL

Xa Joshua Fishman, o patriarca da Sociolingüística internacional, en 1991, destacaba o peso do multilingüismo en España e o papel decisivo que xogara neste tema Cataluña:

Acotío esquecese [ou descoñécese por completo] que, despois da Unión Soviética, España é o país multilingüe desenvolvido economicamente máis poboado no mundo e o

Estado multilingüe máis antigo; mesmo é anterior á confederación suíza neste tema. Do mesmo xeito, é esquecido ou pouco valorado o feito de que a contribución catalá a ambas as dúas circunstancias é e foi a principal (Fishman, 1991, p. 299¹).

Estas observacións de Fishman son especialmente certas se consideramos as porcentaxes de poboación española que vive en territorios con dobre oficialidade: aproximadamente un 40% habita nestas comunidades. Cómpre destacar que a minoría máis importante é a poboación da área catalanfalante, cun 27% do total da poboación española. Mesmo rebaixando estas porcentaxes aos que usan habitualmente as linguas españolas non castelás, supera o 20% da cidadanía española, unha porcentaxe similar á dos francófonos na Suíza actual².

A pregunta que nos facemos é cara a onde tería que orientarse nun futuro próximo este recoñecemento do plurilingüismo para que a diversidade interna española fose tratada dunha maneira xusta e satisfactoria.

Para empezar, é conveniente lembrar en que situación se atopa o complexo multilingüismo peninsular, moi distinto en cada zona lingüística. Como é ben coñecido, non ten nada que ver a situación do éuscaro en zonas de Álava, o oeste de Biscaia ou o sur de Navarra, cun papel marxinal ou nulo desta lingua desde hai séculos, coa da maioría social clara do galego na Galicia central ou do catalán na Cataluña ou na Mallorca centrais, onde a lingua propia, como sentenciaba rasa e simplemente un dos primeiros clásicos da Sociolingüística catalá, é «a lingua do pobo» (Reixach, 1985), practicamente a lingua de todo o pobo. Cabe agora presentar a prospectiva sociolingüística que bosquexou o sociólogo Juan José Linz en 1975, o ano da morte do ditador, coa que se abriu

¹ Unamuno (Resina, 2004) destacaba esta singularidade catalá no marco hispánico: «No sé si es un bien o un mal el que en eso de la lengua se encuentren solos, pero es así. Su problema lingüístico es único en España y querer transferirlo a otras regiones es algo así como si quisieran predicar en Chile los derechos del araucano, en el Perú los del quechua o en Paraguay los del guaraní».

² Este acusado carácter plurilingüe español foi destacado polo propio goberno español no seu segundo informe de seguimento da CELRM (Carta Europea das Linguas Rexionais ou Minoritarias, Dirección Xeral de Cooperación Autonómica, 2007): «...no territorio de España fálanse os idiomas máis importantes en Europa dos que segundo a Carta poderían ser cualificados como “rexionais ou minoritarios”, tanto polo seu número de falantes como polo número de habitantes dos territorios en que estes idiomas son cooficiais [...]. A poboación total española á que se lle aplican estes dereitos lingüísticos da Carta Europea das Linguas Rexionais ou Minoritarias é de 18 151 302 habitantes, o que non ten comparación posible con ningún outro Estado europeo».

o proceso democrático español que nos conduciu á situación actual. Naquel momento, Linz sintetizou moi ben tres trazos simultáneos do multilingüismo español: en primeiro lugar, Linz constatou o fracaso do proceso de uniformización lingüística de España. A lingua dominante, o español, a diferenza do que ocorrera na veciña e xacobina Francia, e mesmo na máis tolerante e rexionalizada Italia, non foi quen de converterse na única lingua, sentida como propia por todos os cidadáns españois. En Ourense, Guipúscoa, Lleida, Valencia ou Mallorca, moitos falantes con pasaporte español teñen como lingua primeira e mesmo principal o galego, o éuscaro ou o catalán. O nacionalismo español, como relatou tan claramente Álvarez Junco (2002) respecto do século XIX, non logrou, por impotencia e polo maior desenvolvemento industrial relativo das zonas multilingües –Cataluña e mais o País Vasco–, impoñerse aos movementos particularistas que foron, sobre todo nestas dúas zonas, asemade, modernizadores. Este desenvolvemento foi lamentado por Américo Castro en 1930: «Hay que partir del hecho –del dolor, no me asusta decirlo– de que la lengua más importante de la nación no haya podido convertirse, como el francés, en el común denominador, amado y respetado de todas las culturas españolas» (Américo Castro, *Cataluña ante España*, 1930).

A modernización e o desenvolvemento económicos españois, moi centralizados en Madrid nestes últimos trinta anos, cambian estes esquemas de interpretación tradicionais. O español, lingua central planetaria, asociouse a novas imaxes de concordia, universalismo e rendibilidade (J. del Valle, 2007), coas que teñen que competir as outras linguas españolas.

En segundo lugar, Linz constata, con razón, que o castelán ou español se converteu na lingua franca peninsular. Os movementos de recuperación lingüística, especialmente vigorosos en Cataluña e mais no País Vasco, non conseguiron –e só aspiran a iso sectores minoritarios– volver a ningún tipo de monolingüismo. No mellor dos casos, como acontece especialmente en Cataluña, aplicouse un bilingüismo asimétrico que lle intenta dar preferencia á lingua histórica ou propia do territorio. Atopamos, pois, en Cataluña un uso oficial claramente preferente da lingua propia –nas administracións locais ou autonómica– pero non un uso único ou exclusivo, que non está contemplado polo noso ordenamento xurídico constitucional. Os grandes cambios demográficos do século XX, comezando polas importantes migracións cara ao País Vasco, Cataluña, Illas Baleares e

Valencia, como tamén cara a Madrid; os cambios comunicativos coa difusión do castelán a través da televisión, a radio e mais o sistema escolar; as dúas ditaduras do século XX –a de Primo de Rivera e mais a de Franco–, que prohibiron o uso público e oficial das linguas non castelás, acabaron de estender a difusión do español. Esta difusión, así e todo, non comportou necesariamente o abandono da lingua primeira, igual que pode ocorrer, nun futuro próximo, que o inglés se converta en lingua coñecida por todos os europeos sen que iso supoña o abandono nin a subordinación das primeiras linguas de cada zona lingüística do continente. Este experto, non obstante, matiza que o español debe ocupar o primeiro lugar na xerarquía lingüística, gozar de vantaxes como lingua común e asegurar o seu dominio, como se nalgunha zona non fose así. «En el caso español el límite es sencillo: hay una lengua común para todos que es, además, lengua internacional de primer orden. No se puede privar a los ciudadanos de esa ventaja» (Marcos Marín, 1995a, p. 56).

Esta posición coincide co denominado internacionalismo lingüístico que propugnou Juan Ramón Lodares (Lodares, 2000, 2002 e 2004); segundo el, o que primaría nos conflitos de linguas serían unicamente os criterios instrumentais, o que suporía o abandono das linguas pequenas en favor das maiores, «dos camiños de carro polas autoestradas». En sentido contrario pode verse a alegación de Albert Branchadell no diario *El País* (Branchadell, 2007).

Finalmente, en terceiro lugar, sinala Linz, entre outras consideracións, que este panorama sociolingüístico comportará a esixencia do bilingüismo nas zonas non castelás, o que ocasionará posibles conflitos e limitacións para a poboación monolingüe: «El bilingüismo, independientemente de un nacionalismo excluyente, creará barreras a la movilidad interregional –excepto en las actividades industriales menos calificadas– y barreras a la movilidad ascendente de los inmigrantes y de sus hijos, sólo superables con el tiempo, dando lugar a una estructura social segmentada» (Juan José Linz, 1984). Esta advertencia de Linz encaixa coa visión do plurilingüismo que terán os liberais conservadores españois, como vemos a continuación³.

³ Unha recente campaña, organizada polas xuventudes do PP de Castela e León (outono, 2007) denunciaba precisamente a esixencia do catalán en Cataluña, argumentando que era unha arma de discriminación dos españois, sen decatarse de que o monolingüismo español en Cataluña marxina o catalán.

AS IDEOLOXÍAS FRONTE AO PLURILINGÜISMO ESPAÑOL

Presentarei as principais concepcións ideolóxicas coas que se aborda a diversidade lingüística española. A primeira, por orde de aparición e, por desgraza, aínda vixente, foi a concepción asimilista. Deixaremos de lado os intentos de prohibición en ámbitos públicos e privados que caracterizaron o século XIX e as dúas ditaduras do XX, así como as mostras de intolerancia máis recentes, como os asubíos do público da praza de Las Ventas de Madrid, o 10 de novembro de 1997, contra o cantante de Xàtiva, Raimon, polo mero feito de falar en catalán.

O fragmento de Laguna, na primeira metade do XIX representa a visión asimiladora dominante:

El referir la historia de todas las lenguas que se han usado en España desde que llegaron los charlatanes de Babel, sería una cosa demasiado prolija y aventurada y así sólo diremos que nuestra lengua castellana es la más rica, la más sonora, la más amena, la más elegante, la más expresiva, la más graciosa, la más melodiosa y la más adecuada, en fin, para expresar conceptos de cualquier categoría. Este idioma se habla en toda la Península a excepción de Portugal donde se habla el portugués, de las provincias Vascongadas y Navarra donde se habla el vascuence y de Cataluña y Valencia en donde sigue la lengua limosina: *aunque se está trabajando por desterrar* [a cursiva é miña] de la Península tales idiomas –si pueden llamarse así– y uniformar todas las provincias en el uso del idioma común (Martín Laguna: *Historia Universal*, 1836).

Un asimilacionismo máis suave, pero asimilacionismo no fin de contas, é o que formulaban tanto o grande intelectual vasco Miguel de Unamuno, como unha mostra de estudantes de secundaria de Salamanca, un século despois, que responderon a unha enquisa sobre a diversidade lingüística en España. «Es en nombre de la cultura, no sólo del patriotismo, es en nombre de la cultura como debemos pelear por que no haya en España más lengua oficial, más lengua de cultura nacional, que la lengua española que hablan más de veinte naciones. Y esto, sean cuales fueren las hermosuras, los méritos y las glorias de otros lenguajes españoles, a los que se debe dejar a su vida doméstica» (Miguel de Unamuno, 1906, en Francisco González Ollé, 1993, p. 145).

Pola súa parte, os estudantes de Salamanca, preguntados en 2002, manifestan, en xeral, unha actitude ou mal informada, reticente ou asimilista diante das linguas non castelás de España, se non é puro desinterese. Un 53% cre que, como estamos en España, todos temos que falar español. Un 38% pensa que os cataláns falan a súa lingua co obxectivo de diferenciarse e porque se consideran superiores. Un 76% afirma que convén que haxa unha lingua dominante que sexa considerada máis útil en todos os territorios. Un 50% asegura que o catalán é un dialecto. Un 78% di que se poden respectar as outras linguas, pero tendo en conta que a lingua prioritaria é o castelán, que, como tal, debe de ter privilexios (Bellver, 2005).

A visión de Linz recolle o eco, aínda que con matices, da vella idea liberal de que unha mínima homoxeneización sería indispensable para a eficacia dun Estado moderno. Así o enunciaba John Stuart Mill en 1861: «As institucións libres son case imposibles nun país composto de diferentes nacionalidades. Nun pobo sen sentimento común, especialmente se le e fala distintos idiomas, non pode existir unha opinión pública unida, necesaria para que funcione o goberno representativo» (John Stuart Mill, 1861, en A. D. Lindsay (ed.), 1947, p. 361).

Esta visión liberal clásica confunde a igualdade de características –*sameness*– coa igualdade de dereitos –*equality*. Non por ter os mesmos dereitos os cidadáns teñen que ter as mesmas características. En cambio, o Partido Popular pretende impoñer o español como lingua común, chamando ao Estado a recuperar o seu papel homoxeneizador (Pericay, 2007).

En España, o coñecemento xeneralizado do español garante a posibilidade de que se constituía un imaxinario colectivo español, unha «comunidade imaxinada», en expresión feliz de Benedict Anderson (1983). O mercado comunicativo en español, a través dos programas televisivos –concursos, telenoticias–, as emisoras de radio, a prensa diaria, as revistas do corazón ou a simboloxía nacional permítenlles aos cidadáns españois imaxinarse como partes dun todo común superior, malia que non teñan contacto directo e cotián con cada un dos compatriotas, membros tamén desa comunidade. O español é omnipresente e logra as características do anonimato: a neutralidade e mais o interclasismo (Woolard, 2004). Non hai razóns, cos datos de que dispoñemos, para preocuparse pola difusión do castelán en España, que ten unha vitalidade social moi asegurada, pero si para inquietarse polas outras linguas españolas nunha sociedade capita-

lista e globalizada, na que, ademais dos tristes casos de pura intolerancia lingüística, as razóns estritamente utilitarias favorecen inevitavelmente unha das linguas globais, fronte ás linguas de dimensións reducidas. Neste contexto vén ao caso a coñecida frase de que o lobo e mais a gacela poden durmir xuntos, pero a gacela non o fará tranquila.

O MARCO LEGAL DO PLURILINGÜISMO ESPAÑOL ACTUAL

A Constitución española representou un avance positivo pero insuficiente con respecto á extensa listaxe de constitucións españolas que obviaron a diversidade lingüística. Xa no seu preámbulo, a Constitución española establece a vontade da Nación de «protexer a todos os españois e pobos de España no exercicio dos dereitos humanos, as súas culturas e tradicións, as linguas e institucións». No seu título preliminar está deseñada, mediante o famoso artigo 3, unha territorialidade desigual, xa que se recoñece a oficialidade do castelán en todo o territorio, ao tempo que se restrinxe a das demais linguas españolas –non denominadas– aos ámbitos respectivos das comunidades autónomas. Os tres apartados deste artigo 3 parecen establecer unha gradación de recoñecemento das linguas e modalidades lingüísticas españolas. Así, o apartado 3.1 establece que «o castelán é a lingua española oficial do Estado. Todos os españois teñen o deber de coñecela e o dereito a usala»; unha obriga insólita no dereito comparado internacional que só o novo Estatuto de Cataluña, de 2006, incorpora para o catalán. O apartado 3.2 fai referencia ás demais linguas españolas, que «serán tamén oficiais nas respectivas comunidades autónomas, segundo os seus Estatutos». Cada estatuto, e as leis que o desenvolven desde cada goberno autónomo, modulou esta oficialidade, que foi cernada ou aprobada, como veremos, pola xurisprudencia do Tribunal Constitucional. Esta competencia autonómica apóiase no artigo 148.17, que establece que as comunidades autónomas poderán asumir as competencias no «fomento da cultura, da investigación e, no seu caso, do ensino da lingua na comunidade autónoma». Por último, o apartado 3.3 establece moi xenericamente que «a riqueza das distintas modalidades lingüísticas de España é un patrimonio cultural que será obxecto de especial respecto e protección». Así pois, parece establecerse unha xerarquía entre as linguas (artigo 3.2) que se normalizan e as modalidades que

simplemente se conservan (artigo 3.3). Finalmente, cabe destacar, pola súa repercusión social, o artigo 20.3 referido aos medios de comunicación: «A lei regulará a organización e o control parlamentario dos medios de comunicación social dependentes do Estado ou de calquera ente público e garantirá o acceso a estes medios dos grupos sociais e políticos significativos, respectando o pluralismo da sociedade e das diversas linguas de España». Cómpre lembrar que a regulación das televisións privadas non tivo en conta, nin en 1989 –Antena 3 e Tele 5– nin xa neste século –Cuatro e Sexta–, o pluralismo lingüístico.

O Estado convértese en garante da realidade plurilingüe do seu territorio, como estableceu a sentenza do Tribunal Constitucional 56/1990, que lle atribúe unha «considerable importancia, simbólica e afectiva na estruturación autonómica do Estado».

A política normalizadora comportou o bilingüismo de parte do persoal estatal e unha certa preeminencia, no caso do catalán, no sector educativo. Diversas sentenzas do Tribunal Constitucional déronlles o visto e praxe a ambos os dous aspectos. Por unha banda, a STC 46 de 1991 consideraba axustado a dereito o artigo 34 da Lei da función pública de Cataluña. Pola súa parte, a STC 337 de 1994 recoñecía as competencias plenas en materia de ensino da Generalitat de Catalunya, así como o carácter «central» que ocupaba a lingua catalá en todo o ámbito educativo non universitario.

DÚAS POSICIÓNS CONTRARIAS FRONTE AO MULTILINGÜISMO: A PRIORIDADE DO ESPAÑOL COMO LINGUA COMÚN OU A IGUALDADE RADICAL ENTRE TODAS AS LINGUAS ESPAÑOLAS

Nunha formulación máis dura, a posición programática de intelectuais próximos ao Partido Popular propugna que o español bastaría para todo tipo de comunicación interterritorial, como «lengua común, única que les [aos nenos e ás nenas das zonas bilingües] garantiza la igualdad de oportunidades en todo el territorio español» (Marcos Marín, 1995a). Lodaes foi quizais o intelectual que formulou máis claramente esta defensa da desigualdade entre as linguas españolas en favor, evidentemente, do español, alegando criterios estritamente utilitaristas e economicistas: «la crítica del nacionalismo lingüístico, la inevitabilidad de la sustitu-

ción de unas lenguas por otras y la superioridad de aquellas cuyo conocimiento y uso pueden más fácilmente traducirse en dinero» (Del Valle, 2007). Detrás deste razoamento «frío» está agachada unha visión simplemente darwinista e discriminatoria, nacionalista dominante⁴, que ás veces roza o ridículo. Así, segundo Marcos Marín (1995a, p. 67), as linguas en España corren o perigo de «convertirse en lenguas pijama, muy cómodas para andar por casa, pero impresentables cuando se cruza la puerta». Na xurisprudencia española atopamos a formulación desta visión unitarista. Chega a considerar lóxico que da idea de lingua común se derive o uso do castelán para todos os españois, sen ter en conta a opinión destes cidadáns. Así constou nunha resolución do 22 de novembro de 1985 da Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado, dependente da Administración central, que daba resposta a dous recursos presentados por un cidadán catalán nos que este solicitaba que os asentos dunha inscrición de nacemento se fixesen en catalán e que os apelidos do nacido aparecesen unidos coa conxunción copulativa catalá, o «i» latino, no canto da castelá, o «y» grego.

Hai dous aspectos significativos nesta resolución denegatoria. En primeiro lugar, alégase que o Estado central non pode ser bilingüe: «Cuarto. Cuestión completamente distinta es la que si en un futuro podría o no ser conveniente que los órganos competentes del Estado implantaran un bilingüismo, que no parece compaginarse bien con el carácter estatal del Registro Civil ni con su eficacia nacional e internacional»; deste xeito, equipara estatalidade con monolingüismo castelán, dándolle un predominio desigual á devandita lingua. En segundo lugar, aínda máis interesante, argumenta que o uso do castelán non é discriminatorio, de tal modo que antepón a preferencia da Administración á do administrado: «Sexto. Ningún atisbo de discriminación puede existir por el hecho de imponer a un español el uso del castellano, ante el deber de conocer esta lengua establecido para todos los españoles por el artículo 3.1 de la Constitución».

Esta política de prioridade do castelán-español contrasta coa dun representante dun partido clave no xogo político catalán actual, o Partido dos Socialistas de

⁴ Aquí cabe remitir ao recente libro-panfleto de Moreno Cabrera: «El nacionalismo disimulado de la nación dominante suele ser mucho más intransigente, antidemocrático y particularista que los nacionalismos dominados, dado que la etnia dominante dispone de los mecanismos políticos, económicos, administrativos y militares para aplastar por la fuerza cualquier intento importante de autoafirmación de los grupos o naciones minoritarios o no dominantes» (p. 193).

Cataluña (PSC-PSOE), un partido xuridicamente independente, pero federado ao PSOE, que manifesta claramente estar disposto a un uso instrumental, se fose preciso, do español, pero prefire comunicarse coa Administración –unha Administración que aspira a que sexa federal– a través da súa lingua propia, o catalán⁵:

Evidentemente, este futuro federalismo no puede ser verdad si no está hecho en libertad, si no está hecho en igualdad, e incluso, ¿por qué no?, con el contenido fundamental de la fraternidad. Que no se hable de bilingüismo en Cataluña, si no se habla de bilingüismo en todas partes. Porque en Cataluña, es interesante y útil que los catalanes sepamos, o podamos, utilizar el castellano cuando sea conveniente. Lo que hay que reconocer es que también el Estado, si quiere ser el Estado de todos, tendría que pensar que un ciudadano de Cataluña no tiene por qué hacer la comedia de dirigirse al Estado en una lengua que no es la suya. Mientras sea así, el Estado nos parecerá siempre un estado extranjero (Alexandre Cirici Pellicer, 1983, p. 168).

Esta reivindicación do plurilingüismo do Estado é unha vella melodía que xa cantaron os poetas e que chegou con demasiada frecuencia a oídos xordos. Non quero recordar hoxe vellos agravios, episodios non tan afastados de intolerancia lingüística.

Ata o de agora, o alcance e a profundidade do que Rodríguez Zapatero denominou a España plural foron moi escasos. Quero destacar dúas iniciativas recentes para lograr esa España plural, ambas as dúas de orixe catalá.

Por unha parte, a reivindicación do uso extraterritorial do catalán forma parte do pacto de coalición PSC/ERC/ICV, que propiciou a formación do actual goberno autónomo catalán, denominado catalanista e de esquerdas. Este acordo establece que, no tocante ao recoñecemento da plurinacionalidade do

⁵ Un precedente desta proposta lingüística igualitaria pode atoparse en Ninyoles (1977) en plena transición política española. Naquel período, a ideoloxía alternativa á asimilacionista estaba vinculada con aspiracións de transformación socialista do Estado. Era esta a visión de Rafael Lluís Ninyoles, que, desde a periferia, avoga por un certo predominio das linguas non castelás, para así compensar a súa subordinación histórica, ao lado dun respecto escrupuloso das novas minorías castelanfalantes do territorio:

«Quizá la alternativa más coherente implicaría la instrumentación de un modelo de unilingüismo territorial en las regiones autónomas, combinado con garantías eficaces respecto a los sectores de habla castellana sobre la base de unos derechos lingüísticos personales, e inserto en un programa socialista capaz de asumir una transformación cultural democrática y de instaurar una relación de auténtica coigualdad y reciprocidad entre las distintas comunidades de un Estado español multilingüe».

Estado e dos seus aspectos simbólicos e culturais, as partes adoptarán as iniciativas lexislativas e políticas necesarias para incorporar ao *currículum* estatal en todos os niveis do ensino obrigatorio as materias que expresen a diversidade cultural e lingüística; tomar as iniciativas políticas e legais que leven ao recoñecemento da realidade plurilingüística do Estado na súa denominación oficial, nos rexistros públicos, na emisión de moeda e selos, o DNI e mais o pasaporte, e a etiquetaxe de produtos; promover a declaración do catalán e mais das outras linguas do Estado como linguas cooficiais en todo o seu territorio –como observou oportunamente Branchadell (17 de febreiro de 2004), a formulación máis correcta sería «nos órganos centrais do Estado»– e a súa declaración como linguas oficiais da Unión Europea; impulsar polas vías lexislativa e política a creación dun Consello de Culturas, encargado de levar a cabo as funcións previstas no artigo 149.2 da Constitución española⁶, e ao que se lle irán transferindo estas funcións por parte do goberno do Estado⁷; establecer o requisito de uso das distintas linguas cooficiais nas condicións das concesións administrativas para a comunicación audiovisual; fomentar por parte da Generalitat a actividade cultural nas linguas recoñecidas no Estatuto de autonomía de Cataluña.

A REIVINDICACIÓN DE EXTRATERRITORIALIDADE PARA AS LINGUAS NON CASTELÁS: CARA A UNHA IGUALDADE RADICAL

O camiño cara a un plurilingüismo estatal non está imposto, pero tampouco prohibido polo noso marco legal. Talvez este treito sexa lento, como xa o foi, por exemplo, o recoñecemento estatal do neerlandés ou flamengo en Bélxica, ou o do sueco e o finlandés en Finlandia, ou do francés en Canadá. Como xa prevía Miquel Siguan en 1992, continuaré a presión, sobre todo por parte de Cataluña, para acadar o recoñecemento do plurilingüismo, tanto no conxunto do Estado como nos organismos europeos (Milian, 2003).

⁶ Este artigo establece que, «sen prexuízo das competencias que poderán asumir as comunidades autónomas, o Estado considerará o servizo da cultura como deber e atribución esencial e facilitará a comunicación cultural entre as comunidades autónomas, de acordo con elas».

⁷ Nesta liña, o 8 de outubro de 2004 celebrouse unha reunión no Institut d'Estudis Catalans, para preparar unha proposta de Lei de linguas estatal.

Así e todo, non existe aínda un proxecto político coherente sobre o desenvolvemento futuro do Estado das Autonomías e dos seus correlatos sociolingüísticos. Agora limitarémonos a presentar un horizonte próximo cara ao que penso que tería que camiñar España para ser un país máis respectuoso e xeneroso coa súa diversidade interna. En primeiro lugar, describirei, sucintamente, a experiencia internacional máis favorable: o caso suízo. En segundo lugar, presentarei algunhas propostas para un desenvolvemento plurilingüístico no caso español.

O caso suízo. Unha experiencia única?

A tradición plurilingüe suíza é froito dun lento proceso de acumulación de experiencia, do que se poden tomar leccións para o caso español *mutatis mutandis*. Seguindo a obra clásica de síntese de McRae (McRae, 1983), podemos destacar as súas principais características.

En primeiro lugar, Suíza ten unha tradición histórica peculiar na que se desenvolveron ben técnicas de neutralidade, mediación e descentralización. Ademais, no tocante á súa estrutura social e económica, as comunidades lingüísticas helvéticas tiveron, e teñen, unha acusada estabilidade, grazas á política estrita de territorialidade nos cantóns, mesmo nos cantóns bilingües ou multilingües. A visibilidade da diversidade lingüística é tan elevada en Suíza que «os nenos suízos pensan que as comunidades lingüísticas son máis iguais do que son» (McRae, 1983, p. 233).

En terceiro lugar, no tocante ás actitudes e valores, unha socialización política peculiar logrou que haxa profundas simpatías entre os membros dos distintos grupos lingüísticos suízos. Esta simpatía contrasta cos vellos estereotipos existentes en España, onde moitos e moitas dos que falan catalán son denominados polacos. Os temas lingüísticos poden emerxer e emerxen na vida política suíza, pero non se acumulan. Isto é produto dunha continua vixilancia e esforzo por parte das elites e de moitos miles de cidadáns suízos activos.

En cuarto lugar, as institucións políticas e legais suízas teñen as seguintes características: existe un recoñecemento da igualdade formal entre as distintas linguas; hai unha participación das minorías no goberno confederal, axustada e mesmo superior ao seu peso específico; redúcense as disparidades económicas entre as distintas zonas por medios directos e indirectos; e existe unha profunda autonomía cultural mediante a descentralización.

En quinto lugar, *last but not least*, hai unha política decidida de promoción da comprensión e comunicación a través das fronteiras lingüísticas, que se concreta en requisitos de bilingüismo funcional entre funcionarios e xuíces, na posibilidade de visión das distintas cadeas de televisión en todo o territorio e na organización Pro Helvetia (Fundación Suíza para a Cultura), que difunde a cultura en todas as linguas do país.

Propostas plurilingüísticas para un horizonte próximo en España

Como chegar á unidade desde o múltiple? Como conciliar o intercambio e mais a cohesión? Este é un dilema da maioría dos Estados, dado que hai como mínimo cinco mil linguas e uns douscentos Estados no planeta.

McRae analizou Estados plurilingües occidentais: prósperos, cun recoñecemento da súa diversidade e con niveis de violencia baixos: a Confederación Helvética, Bélxica, Finlandia e o seu nativo Canadá. Pensamos que España tería que engadirse a esta listaxe, malia certa violencia en e desde Euskadi.

Antes de presentar propostas para unha mellor regulación española do plurilingüismo, examinaremos brevemente cal é a regulación vixente.

A Constitución española outórgalle tres privilexios ao castelán. En primeiro lugar, é a lingua oficial única no seu territorio histórico. Ademais, o castelán é lingua oficial tamén no territorio histórico das outras linguas; e, en terceiro lugar, ten a oficialidade exclusiva nos órganos centrais do Estado –lexislativos, executivos e xudiciais.

Os principios da igualdade lingüística nos espazos políticos compartidos –a Unión Europea, por exemplo– son máis ou menos a inversión destes tres devanditos privilexios do español. Por unha banda, respéctase a primacía funcional de cada lingua no seu territorio –como lingua común de uso público. Por outra, hai simetría dos dereitos persoais extraterritoriais –por exemplo, os que falan en catalán terían dereitos lingüísticos en Madrid, igual que os que falan castelán os teñen nos países de lingua catalá. E en terceiro lugar, hai igualdade estrita de dereitos lingüísticos nas institucións políticas comúns.

Aínda non se fixo un exame sistemático do plurilingüismo en España, como o que realizou exemplarmente Canadá mediante a *Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism*, establecida en 1963. Esta revisión tería que

responder as preguntas claves de McRae: quen decide que comunicacións se deben realizar nunha lingua ou noutra?, quen recibe que en cuestións lingüísticas?, como se dan estes servizos?, que servizos teñen que ser proporcionados en cada lingua?, en que versión da lingua seleccionada se prestan estes servizos?

Só a Organización polo Multilingüismo (OM) intenta que o plurilingüismo do Estado sexa un problema, sobre todo desde Cataluña⁸.

Cómpre facer unha pregunta previa: danse as condicións para o diálogo? Como sinala Isidor Marí, é preciso lograr un marco satisfactorio de debate político. Para empezar hai que evidenciar de xeito continuado as desigualdades do marco actual e lexitimar a necesidade da igualdade formal e dunha reparación dos efectos da longa desigualdade.

Habería que concretar un horizonte plurilingüe xusto e satisfactorio para a maioría. Como afirma Marí (2004):

En ausencia dun referente amplamente coñecido de ordenación xusta do plurilingüismo, é moi fácil que calquera pequeno adianto no uso das linguas nalgún organismo estatal –o plurilingüismo no Senado, por exemplo– se presente como un teito de magnanimidade insuperable. Ata o de agora resultou moi cómodo para os poderes estatais o feito de que nunca se cuestionase seriamente a desigualdade do modelo, que nunca tivesen que explicar e xustificar o plurilingüismo desigual que practican.

Desenvolvo as miñas propostas en tres aspectos: institucionais, simbólicos e os que denomino culturais.

Os aspectos institucionais

En primeiro lugar, é imprescindible revisar a lexislación vixente, tanto de Dereito Privado como de Dereito Público, para formular propostas de modificacións

⁸ Os obxectivos de OM son os seguintes: adiantar no pleno recoñecemento político e institucional da pluralidade lingüística do Estado español; defender os dereitos lingüísticos dos cidadáns do Estado español nun marco de pluralismo igualitario; promover a lingua catalá dentro e fóra do seu territorio histórico e colaborar con asociacións afíns na promoción das outras linguas do Estado diferentes do castelán dentro e fóra do seu territorio histórico.

lexislativas acordades co pluralismo lingüístico. En segundo lugar, habería que tratar de garantir o dereito a ser atendido na lingua de elección do cidadán. Os organismos dependentes do Estado en territorios autónomos con dobre oficialidade han de aplicala pero, como establece a STC 82/1986 no seu FX5, correspóndelle á «Administración estatal a ordenación concreta da posta en práctica daquela regulación legal na medida en que lles afecte a órganos propios». Finalmente, outra sentenza citada reiteradamente (STC 82/1986), no seu FX8 establece que a cada poder público lle corresponde concretar «gradualmente» a atención aos cidadáns, segundo as posibilidades e os criterios organizativos. Se repasamos os distintos organismos gobernamentais, veremos que esta gradualidade se aplica de xeitos moi distintos, sen que se observe un deseño sociolingüístico global por parte da Administración central. Examinemos, para exemplificar esta desorde, a situación sociolingüística de distintas administracións estatais (Milian, 2004):

No tocante á Administración xeral do Estado, a Lei 30/92, de réxime xurídico das administracións públicas e do procedemento administrativo común, regula as administracións públicas de tal maneira que establece que os procedementos poidan ser nas linguas cooficiais. Así e todo, o Estado non pon os medios para facer posible esta medida. Nin os textos, nin os formularios nin as páxinas web dos distintos ministerios están nas linguas oficiais. En canto aos requirimentos lingüísticos de prazas en determinados postos de traballo na Administración periférica do Estado, a Orde do 20 de xullo de 1990 do Ministerio de las Administraciones Públicas, referida á provisión de determinados postos de traballo na Administración periférica do Estado, en relación co coñecemento das linguas oficiais propias das comunidades autónomas, especifica que estes coñecementos serán un mérito nos lugares de información ao público, de recepción e rexistro de documentos e, en xeral, de proximidade ao público.

No tocante á Administración de xustiza, a Lei orgánica do poder xudicial 6/1985, modificada pola Lei 16/1994, establece que os coñecementos da lingua oficial serán un mérito, mais non un requisito. En canto ao ministerio fiscal, non se establecen méritos lingüísticos; pola contra, para xuíces e maxistrados o coñecemento lingüístico é un mérito preferente. Estas mínimas esixencias no campo xurídico contrastan extraordinariamente coa obriga universal de coñecer

o catalán no ensino non universitario. O resultado é que en Cataluña actualmente só un 6% das sentenzas están en catalán.

No tocante a outras axencias da Administración central do Estado, como as Oficinas de loterías e apostas, MUFACE, a UNED, a Administración tributaria, Renfe e AENA, por exemplo, hai un bilingüismo non sempre sistemático e acotío un monolingüismo exclusivo en castelán. As campañas de publicidade do Ministerio de Sanidad contra a sida ou do Ministerio del Interior contra a accidentalidade de tránsito son exclusivamente en castelán. As publicacións dos distintos ministerios do goberno central son tamén case exclusivamente en castelán. No ámbito educativo habería que asegurar o recoñecemento do carácter plurinacional e plurilingüístico nos currículos nacionais; particularmente, estimular a creación de departamentos das distintas linguas do Estado, sobre todo nas facultades de Filoloxía, de Tradución e Interpretación, de Educación e nas escolas oficiais de idiomas. Así mesmo, na Radiotelevisión pública española, as linguas non castelás poderían tamén representar a España en festivais como Eurovisión. Esta falta de política lingüística sistemática agudízase nos servizos privatizados ou semiprivatizados, como Correos (Milian, 2000). Nestes casos, como aconteceu en Canadá, o proceso de privatización tería que ter en conta o tratamento do plurilingüismo. O Estado central debería defender todas as linguas españolas fronte ás grandes empresas informáticas e de telecomunicacións cuxa lóxica mercantilista favorece o uso exclusivo do español; véxase un exemplo no conflito, a fins dos noventa, entre o goberno autónomo catalán e as maiores empresas cinematográficas americanas, que acabou coa derrota catalá.

Finalmente, no tocante aos compromisos internacionais, a regra foi o desinterese do Estado por promover a diversidade plurilingüe española de cara ao exterior. Así, habería que incluír, de acordo coas comunidades autónomas implicadas, dentro da acción educativa española no exterior, o ensino das linguas e culturas non castelás. Por exemplo, tería que ser España, e non só Andorra, quen propuxera o ensino do catalán no Instituto Español no Principado pirenaico. Así mesmo, correspóndelle ao Estado garantir a promoción e difusión de todas as linguas españolas no ámbito internacional, e especialmente no territorio da Unión Europea, adaptando a organización e o funcionamento do Instituto Cervantes á realidade plurilingüe española. Tería que ser España, como propuxo no seu momento a ministra de Exteriores, Ana Palacio (*Avui*, 29-X-2003), quen

establecese canais de colaboración coas minorías vasca e catalá en Francia. Ademais, España, como fixo o ministro actual de Exteriores, Miguel Ángel Moratinos, debe avalar a solicitude de uso oficial das linguas non castelás en Europa. Linguas como o catalán, con preto de oito millóns de falantes, terían que estar incluídas dentro dos programas lingüísticos de mobilidade da Unión Europea. A ausencia de programas previos de preparación de linguas non castelás imposibilita ou reduce o uso destas linguas na docencia, particularmente nas universidades de Cataluña, onde o uso do catalán é relativamente alto. Algo parecido ocorre coas novas migracións. Os inmigrantes chegados a territorios cunha lingua diferente do castelán han de ser informados apropiadamente da situación sociolingüística das terras que os reciben e dispoñer dos medios –cursos gratuítos, mais obrigatorios, por exemplo– para acceder ao dominio das linguas da sociedade receptora. Mariano Rajoy, poucas semanas antes das eleccións xerais, esixiu que os inmigrantes aprendesen castelán, pero esqueceu completamente as outras linguas oficiais.

Os aspectos simbólicos

Consideramos necesaria unha representación emblemática do carácter plurilingüe do Estado, que tería que verse plasmado no propio nome do Estado, nas moedas e billetes, nos selos e en calquera documento estatal, como o DNI, pasaporte, libro de familia, carné de conducir, tarxeta de residencia, o BOE e, en xeral, nas páxinas web. Así mesmo, os membros da Coroa terían que facer un uso proporcionado das distintas linguas oficiais. Recentemente, en febreiro de 2007, a princesa Letizia dirixiuse a unha reunión de mulleres empresarias nun máis que correcto catalán.

Os aspectos culturais

Alén de regulamentacións máis ou menos puntillistas do bilingüismo, o reto principal dun Estado plurilingüe é fomentar e arraigar unha cultura cívica de respecto por este plurilingüismo, como invita o propio mandato constitucional. Pensamos que é necesaria, como tamén propón o goberno tripartito catalán actual, a creación dunha axencia do multilingüismo estatal, que tería dous cam-

pos de actividade. Por unha banda, debería coordinar a política lingüística da Administración central do Estado, que, como xa vimos, é anárquica ou mesmo inexistente. Por outra, e principalmente, tería que difundir unha visión positiva do plurilingüismo no interior da propia poboación española, empezando por un coñecemento básico das linguas españolas non castelás e, sobre todo, un coñecemento xeral da realidade pluricultural e plurilingüe do país. Como é sabido, a situación das zonas bilingües españolas é vista pola España monolingüe, acoitío, a través dun filtro de ignorancia, reticencia, molestia ou simplemente desgusto. Coidamos que unha axencia estatal, coordinada cos distintos gobernos autonómicos correspondentes, podería facer arraigar unha cultura positiva da pluralidade e diversidade lingüísticas. Trataríase de avanzar, seguindo os pasos da confederación suíza, cara a un novo sentimento de nós, cara a un federalismo de novo cuño que teña en conta todas as partes do todo do Estado, tal como son, non como alguén establece que terían que ser. Nesta liña habería que programar actividades de divulgación, fóra e dentro da escola, que permitan a difusión do que eu denomino multilingüismo banal. O catalán na vida cotiá en Maó, Alcoi ou Barcelona é tan normal como «un vaso de agua clara», en frase famosa enunciada por José María Pemán en pleno franquismo. Trátase de que nos medios de comunicación ou na etiquetaxe comercial esta vitalidade lingüística se plasme de maneira absolutamente ordinaria, sen necesidade de enarborar bandeira identitaria ningunha. A lingua, as linguas, non son patrimonio dun só grupo político, senón da sociedade no seu conxunto. Unha mostra deste multilingüismo banal xa se citou nos usos institucionais e simbólicos do Estado, pero vai moito máis alá. Nunha película como *Mar adentro*, de Amenábar, o catalán e mais o galego aparecen usados con absoluta normalidade por algúns protagonistas. De igual modo, moitos medios de comunicación deberían reflectir este multilingüismo, mediante os subtítulos, se fose preciso. O uso das outras linguas españolas en Eurovisión ou en concursos televisivos de éxito faría visible e normal o multilingüismo español.

Esta cultura cívica plurilingüe é unha manifestación dunha cultura federal, ben oposta á cultura nacionalista de calquera tipo. Unha cultura federal que en España forzosamente ha de ser asimétrica, porque así o son as diferenzas entre as rexións e nacionalidades españolas. Como sintetizaba moi ben Caminal (2002, p. 37), «la cultura nacionalista defiende el nosotros, la cultura federal es

imposible sin el otro». O feito de ter en conta ao outro na España actual significa asumir a súa diferenza lingüística. Cabe matizar, non obstante, que as propostas plurilingüísticas que aquí presento serían aplicables tanto nunha estrutura federal como nunha rexional.

O nacionalismo español desconfía da solución federal, polos seus supostos efectos centrífugos incontrolables, e os nacionalismos periféricos temen o federalismo polo medo a ser uniformados. Pola contra, a federación créase para asegurar o que se ten, a pluralidade de unidades constituíntes, e non para destruílas ou disolvelas. Pensamos que, entre as tentacións do xacobinismo e o etnonacionalismo, o federalismo é a mellor forma de compatibilizar a unidade e a diversidade, a mellor maneira de regular os conflitos. O primeiro paso nesta política de recoñecemento da diferenza lingüística tería que dalo a maioría de matriz cultural castelá, que é a que pode dar as maiores mostras de xenerosidade, se sabe abandonar o lastre de moitos anos ou séculos de menosprezo.

En todas estas actividades de impulso ao plurilingüismo, o Estado tería que manter unha posición de respecto á unidade interna do catalán-valenciano, posición absolutamente congruente coa STC 75/1997, que considera equivalentes o valenciano e mais o catalán, e co decreto de creación da Academia Valenciana de la Llingua en 1998, que tamén declara esta unidade, aínda que sexa mediante eufemismos (Esteve *et al.*, 2005).

Finalmente, cabe resaltar dúas accións gobernamentais recentes que manifestan unha visión máis aberta respecto ao plurilingüismo. Por un lado, cómpre destacar o segundo informe de seguimento e avaliación da aplicación de Carta Europea das Linguas Rexionais ou Minoritarias, que foi asinada e ratificada por España en 2001, pola súa visión positiva do multilingüismo español. Este informe, redactado por funcionarios anónimos da Administración central do Estado, presenta propostas que poderían asumir moitos dos que non falan en castelán:

Bajo la justificación de que existe una lengua común que pueden entender todos los ciudadanos se margina y se esconde la realidad plurilingüe del Estado [...]. También el Estado, como tal, mantiene unas obligaciones generales de difusión del conocimiento de la pluralidad lingüística que encierra su territorio, de respeto a los derechos lingüísticos de los ciudadanos que elijan hacer uso de esas lenguas oficiales distintas del castellano, de promoción de los valores positivos relacionados con la diversidad y la convi-

vencia, haciendo pedagogía en este sentido en lugar de aplicar en todo caso una interpretación restrictiva y uniformista que reduce, *de facto*, a una sola lengua, la favorecida por el apoyo institucional del Estado [...]. Se trata de un camino [...] que lleva, por tanto, un retraso preocupante [...], falta una acción decidida, firme y urgente del Estado por hacer pedagogía de los valores intrínsecos al pluralismo lingüístico.

Por outro lado, máis recentemente, presentouse o proxecto –algo tardío, a poucos días das eleccións españolas do 9 de marzo de 2008– dunha lei de linguas. O 6 xullo de 2007, o Consejo de Ministros aprobou o real decreto polo que creaban o Consello das Linguas Oficiais na Administración Xeral do Estado e a Oficina para as Linguas Oficiais. Rosa Urbano, directora xeral de Cooperación Autonómica, do Ministerio de Administraciones Públicas, presentou estas novas nun acto preelectoral o 2 de febreiro de 2008 en Barcelona, encabezado por un póster en catalán, castelán, galego e vasco. O 28 de xaneiro dese ano constituírase o Consello das Linguas, onde as comunidades autónomas teñen voz pero non voto. Aínda non está clara a distribución da política lingüística polos ministerios. O Consello das Linguas ten máis un carácter técnico. Preténdese impulsar mediante ambos os dous órganos unha valoración positiva do plurilingüismo. Estes dous organismos, que non teñen nin orzamento propio, acordaron na primeira reunión examinar o estado da cuestión; axilizar a publicación do BOE nas linguas non castelás; asegurar que os rexistros teñan a documentación nas linguas non castelás; introducir as linguas non castelás nas relacións electrónicas. Estas medidas eran programáticas e haberá que agardar a este mandato do PSOE no goberno para valorar se son aplicadas ou mesmo ampliadas.

CONCLUSIONES

Esta contribución é sobre todo unha invitación a empezar a construír, soterrando experiencias ominosas do pasado, unha tradición plurilingüe española. Certamente, con demasiada frecuencia, a igualdade e a fraternidade estiveron ausentes nas relacións interlingüísticas españolas. Acotío primaron a impermeabilidade e a imposición sobre a solidariedade. Estou convencido, así e todo, de que un avance é posible e factible, se se cumpren certas condicións. Para empezar con-

viría romper coa inercia histórica que fai ás comunidades autónomas valedoras exclusivas das súas linguas propias e, pola súa parte, ao goberno central valedor exclusivo da lingua castelá ou española. Paga a pena recordar que existen, por exemplo, máis de duascentas disposicións legais que obrigan a usar exclusiva ou prioritariamente o castelán (www.contrastant.net/llengua/obligatori.htm). Por unha banda, as zonas que non falan castelán terían que recoñecer ao máximo as minorías que utilizan esta lingua e aceptar o castelán como patrimonio cultural de primeira orde, impulsando, como adoita acontecer, un ensino desta lingua de calidade. Por outra, o goberno español, os órganos centrais –talvez no futuro federais– da Administración do Estado, quer nos seus servizos periféricos, quer nos seus servizos centrais, terían que usar e defender como propias as distintas linguas de España, mediante, se fose preciso, algún organismo coordinador –unha axencia española para o multilingüismo hispánico, por exemplo– ou cunha Lei de linguas. Neste sentido, a capital de España tería que ofrecer máis servizos multilingües –como xa o fai, por exemplo, o museo Thyzen-Bornemisz–; os servizos de atención ao cliente, os famosos e caros 902, tamén terían que ofrecer servizos multilingües, tanto en organismos privados como públicos.

Esta actuación do goberno central a prol do multilingüismo debe partir dunha visión positiva da diversidade cultural e lingüística e dunha actitude xenerosa que pode permitir para si o grupo dominante español, o de lingua castelá, se chega a entender a paixón e adhesión que esperta un idioma cando corre o risco de perderse.

Froito da hexemonía social do castelán ou español, a poboación española que non o ten como primeira lingua seguirá a dominalo con seguridade. Esta poboación, non obstante, se quere manter a funcionalidade e o prestixio das súas linguas propias, quererá seguir usando a súa lingua en todos os ámbitos públicos e oficiais posibles, diante das administracións locais, autonómicas, españolas e europeas que o teñan que asistir e atender. Do mesmo xeito, nun futuro non tan afastado, quizais todos os europeos saibamos inglés, pero non por esta razón deixaremos de querernos relacionar na nosa lingua –alemán, estonio, castelán-español, danés ou catalán-valenciano– coa administración europea. Pensamos que un bo modelo lingüístico para os órganos centrais da Administración española é a Administración helvética. Alí o francés, cun 20% de falantes, ou o italiano, con apenas un 5%, son recoñecidos como linguas oficiais, mentres o romanche,

que non chega ao 1%, é considerado lingua nacional. Talvez máis que os regulamentos plurilingües helvéticos, que non se poden trasladar facilmente ao caso español, como a súa estrutura social e os seus acordos constitucionais e institucionais, o digno de encomio da adaptación de Suíza é a súa tradición consolidada de respecto polo plurilingüismo, apuntalada por outra tradición tamén venerable de pragmatismo e subsidiariedade (McRae, 1983; Bickel e Schläpfer, 1994; e Windish, 2002).

McRae, a quen xa citamos, facía a pregunta clave: De que maneira pode un país multilingüe conseguir a paz e a xustiza lingüística para os distintos grupos en contacto? Unha convivencia lingüística de proveito en España é posible. Existen modelos de organización que salvagarden a continuidade das linguas históricas e, asemade, manteñan as pontes de comunicación intergrupar. España pode ser precisamente un modelo. Non bastará, non obstante, a intervención estatal para alcanzar cotas superiores de multilingüismo. Será necesaria tamén a presión de minorías militantes que esixan este multilingüismo, como cidadáns e como consumidores, tanto nos impresos oficiais, como na atención telefónica ou na etiquetaxe. Esta mobilización –unha mobilización, entendámonos, de minorías importantes desde a España non castelá– terá que facerlle fronte á inercia da maioría da poboación, xa acostumada ao castelán, unha lingua que xa entende.

En definitiva, cómpre intentar que en España se superen tanto o centralismo herdado, que é un tipo de separatismo, con frecuencia esporeado polos medios de comunicación, como o independentismo clásico ou o constitucionalismo e federalismo tradicionais. Hai que construír un novo modelo en que as soberanías sexan limitadas e compartidas. Marí (2004) concluía moi ben a súa análise do debate polo plurilingüismo e pola plurinacionalidade: «Non hai problema catalán, senón problema español: o problema dunha nacionalidade hexemónica que se cre no dereito, e ademais democrático, de decidir cal é a nación, a cultura e mais a lingua dos outros. Por que a cidadanía española non había de ser como a europea, compatible coas diversas opcións lingüísticas, culturais e nacionais?».

BIBLIOGRAFÍA

- ÁLVAREZ JUNCO, J.: *Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2002.
- ANDERSON, B.: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londres, Verso, 1983.
- BARRERA, A.: «La diversidad de lenguas en España en los últimos 25 años. Perspectivas desde territorio monolingüe», 7 de maio de 2004, organizada polo Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació, 2004, e publicado electronicamente en *Llengua, Societat i Comunicació (LSC)*, <http://www.ub.edu/cusc>.
- BASTARDAS, A. e E. BOIX (ed.): *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*, Barcelona, Octaedro, 1994.
- BELLVER, C.: «Pluralitat lingüística i llengua catalana», *Llengua i Ús*, 32 (2005), p. 49-57.
- BICKEL, H. e R. SCHLÄPPER (ed.): *Mehrsprachigkeit-eine Herausforderung*, Aarau, Verlag Sauerländer, 1994.
- BOIX-FUSTER, E.: «Les llengües en els òrgans centrals de l'Estat espanyol (un balanç de 25 anys de la Constitució Espanyola)», 7 de maio de 2004, organizada polo Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació, 2004a, e publicado electronicamente en *Llengua, Societat i Comunicació (LSC)*, <http://www.ub.edu/cusc>.
- BOIX-FUSTER, E.: «Las lenguas en los órganos centrales del Estado español (un balance de los 25 años de la Constitución Española)», *Revista de Llengua i Dret*, 41 (2004b), p. 195-217.
- BOIX-FUSTER, E.: «25 años de la Constitución española: un balance sociolingüístico de los (y las) catalanohablantes», en M. CASTILLO e J. KABATEK (ed.): *Las lenguas de España. Política lingüística, sociología del lenguaje e ideología desde la Transición*, Madrid, Iberoamericana-Vervuert, 2006.
- BRANCHADELL, A.: «Algunes propostes de promoció del català. El cas de les institucions de l'Estat i el sector privat», *Idees*, 18 (2003), p. 32-45.
- BRANCHADELL, A.: «La gestió de la diversitat lingüística», conferencia impartida o 17 de febreiro de 2004.
- BRANCHADELL, A.: «La regulació constitucional del multilingüisme a Espanya: qui vol canviar què», 7 de maio de 2004, organizada polo Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació, 2004, e publicado electronicamente en *Llengua, Societat i Comunicació (LSC)*, <http://www.ub.edu/cusc>.
- BRANCHADELL, A.: «¿Plural o singular?», *El País*, 27 de xullo de 2007.
- CAMINAL, M.: *El federalismo pluralista. Del federalismo nacional al federalismo plurinacional*, Barcelona, Paidós, 2002.
- CIRICI PELLICER, A.: *Relaciones de las culturas castellana y catalana (Encuentro de intelectuales, Sitges, 20-22 de diciembre de 1981)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1983.
- CRUZ, J.: «Catalanes», *El País*, 29 de setembro de 2005.
- ESTEVE, F. et al.: *El nom, la unitat i la normalitat*, Barcelona, Observatori de la Llengua, 2005.
- FISHMAN, J. A.: *Reversing Language Shift*, Clevedon, Multilingual Matters, 1991.
- GONZÁLEZ ABREU, F.: «Tradicionalistas y progresistas ante la diversidad idiomática de España», en M. FERNÁNDEZ ABREU et al. (ed.): *Lenguas de España, lenguas de Europa*, Madrid, Fundación Cánovas del Castillo, 1993, p. 129-160.
- LINZ, J. J.: «Politics in a multilingual society with a dominant world language: the case of Spain», en J. G. SAVARD e R. VEGNEAULT (ed.): *Multilingual Political Systems, problems and solutions*, Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1975.
- LINZ, J. J.: «La sociedad española: presente, pasado y futuro», en J. J. LINZ (ed.): *España, un presente para el futuro*, Madrid, Instituto de Estudios Avanzados, 1984.
- LODARES, J. R.: *El paraíso poliglota*, Madrid, Taurus, 2000.
- LODARES, J. R.: *Lengua y patria*, Madrid, Taurus, 2002.

- LODARES, J. R.: *El porvenir del español*, Madrid, Taurus, 2004.
- MARCOS MARÍN, F.: *Conceptos básicos de política lingüística para España*, Madrid, FAES, 1995a.
- MARCOS MARÍN, F.: «El español, lengua internacional», en M. SECO e G. SALVADOR (ed.): *La lengua española, hoy*, Madrid, Fundación Juan March, 1995b.
- MARÍ, I.: «Cinc qüestions entorn el multilingüisme estatal», 7 de maio de 2004, organitzada polo Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació, 2004, e publicat electrònicament en *Llengua, Societat i Comunicació (LSC)*, <http://www.ub.edu/cusc>.
- MCRAE, K. D.: *Conflict and compromise in multilingual societies. Switzerland*, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press, 1983.
- MCRAE, K. D.: «El establecimiento de una política lingüística en sociedades plurilingües: cinco dimensiones cruciales», en A. BASTARDAS e E. BOIX (ed.): *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*, Barcelona, Octaedro, 1994, p. 75-98.
- MILIAN I MASSANA, A.: *Público y privado en la normalización lingüística. Cuatro estudios sobre derechos lingüísticos*, Barcelona, Atelier-Institut d'Estudis Autònoms, Generalitat de Catalunya, 2000.
- MILIAN I MASSANA, A.: *La igualtat de les llengües a les institucions de la Unió Europea. Mite o realitat?*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2003.
- MILL, J. S.: «Representative Government», orixinal 1861, en A. D. LINDSAY (ed.): *Utilitarianism, Liberty and Representative Government*, Londres e Nova York, 1947.
- MORENO CABRERA, J. C.: *El nacionalismo lingüístico. Una ideología destructiva*, Barcelona, Península, 2008.
- NINYOLES, R. L.: *Cuatro idiomas para un estado*, Madrid, Cambio 16, 1977.
- PERICAY, X. (ed.): *¿Libertad o coacción? Políticas lingüísticas y nacionalismos en España*, Madrid, FAES, 2007.
- PONS, E. e F. X. VILA: *Informe sobre la llengua catalana*, Barcelona, Observatori de la Llengua Catalana, 2005.
- REIXACH, M.: *La llengua del poble*, Barcelona, Nova Terra, 1975.
- RESINA, J. R.: «“Por su propio bien”. La identidad española y su gran inquisidor, Miguel de Unamuno», en J. DEL VALLE e L. GABRIEL-STHEEMAN (ed.): *La batalla del idioma. La intelectualidad hispánica ante la lengua*, Madrid, Iberoamericana-Vervuert, 2004, p. 137-166.
- SIGUAN, M.: *España plurilingüe*, Madrid, Alianza, 1992.
- TURELL, M. T. (ed.): *Multilingualism in Spain*, Clevedon, Multilingual Matters, 2001.
- VALLE, J. DEL e L. GABRIEL-STHEEMAN (ed.): *La batalla del idioma. La intelectualidad hispánica ante la lengua*, Madrid, Iberoamericana-Vervuert, 2004.
- VALLE, J. DEL (ed.): *La lengua ¿patria común? Lengües e ideologies del español*, Madrid, Iberoamericana-Vervuert, 2007.
- VERNET, J.: *Dret lingüístic*, Valls, Cossetània Edicions, 2003.
- WINDISH, H.: «Multilinguisme et plurilinguisme: le cas suisse», en D. LACORNE e T. JUDT (ed.): *La politique de Babel. Du monolingüisme d'État au monolingüisme des peuples*, París, Karthala, 2002.
- WOOLARD, K. A.: «Les ideologies lingüístiques: una visió general d'un camp des de l'antropologia lingüística», *XII Col.loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona, 13-XII-2004*, 2004.